

Arbetslöshetens orsaker och botemedel: En doktrinhistorisk teoriöversikt*

Arbetslösheten är mer omfattande nu än någon gång tidigare under efterkrigstiden i Västeuropa. Samtidigt är oenigheten stor om arbetslöshetens orsaker. Olika teorier leder till motstridiga förslag om åtgärder. I denna första artikel av två granskar Klas Eklund utvecklingen av arbetslöshetsteorierna. I nästa nummer av Ekonomisk Debatt följer en översikt av den empiriska forskningens resultat.

I dag går närmare 35 miljoner människor utan arbete i västvärlden. Arbetslösheten åtföljs av lågt kapacitetsutnyttjande, kapitalförstörelse, utslagning och starka sociala spänningar.

Under senare år har ekonomerna, mot denna bakgrund, fört en efter hand allt mer intensiv debatt om arbetslöshetens orsaker och möjliga botemedel. Den har rört sig på alla plan från grundforskning till ren empiri. Någon consensus har dock knappast utmejslats; tvärtom verkar ekonomprofessionen i dag vara mera oenig och uppsplittrad i olika "skolor" än på många decennier.

För den vanlige massmediakonsumenten, som försöker sätta sig in i problemen, måste den allmänna debatten verka förvirrande. Det är framför allt två, till synes helt motstridiga recept, som oftast skrivs ut. Å ena sidan har vi synen att arbetslösheten beror på för

höga löner — att, som i vice moderatledarens formulering, "brist på arbetstillfällen alltid beror på att priset på arbetskraft är för högt"; arbetstagarna har själva "prissatt sig ur marknaden", och botemedlet mot arbetslösheten blir då, följaktligen, att sänka lönerna. Å andra sidan har vi uppfattningen att arbetslösheten beror på för låg efterfrågan; receptet blir då att "öka köpkraften" genom lönehöjningar eller en expansiv finanspolitik.

I denna artikel och en följande kommer dessa — och andra — förklaringar till och recept mot arbetslösheten att granskas. I denna första artikel ges en tämligen fyllig doktrinhistorisk teoriöversikt, där vi följer den nationalekonomiska teoriutvecklingen om arbetslöshet från den grundläggande neoklassiska modellen fram till i dag. I en följande artikel — som kommer i nästa nummer av Ekonomisk Debatt — redo-

Civilekonom Klas Eklund är sakkunnig i statsrådsberedningen. Han lägger i dagarna fram en avhandling för ekonomie licentiatexamen; den behandlar industriella utvecklingsproblem i ett långsiktigt perspektiv.

* Denna uppsats är en reviderad version av ett föredrag på EFAs seminarium om arbetsmarknadspolitisk forskning, januari 1985. Åtskilliga vänner och kolleger har lämnat värdefulla synpunkter. Jag vill särskilt tacka Dan Andersson, Lars Anell, Anders Björklund, Erik Dahmén, Bertil Holmlund, Hans Lind, Johan Lybeck, Mats Persson, Gosta Rehn, Anders Vredin, Eskil Wadensjö och Bengt-Christer Ysander.

visas en rad empiriska test av olika förklaringar till arbetslösheten; vissa tentativa slutsatser kommer där att dras om vilka typer av arbetslöshet vi har i Sverige i dag och vilken sorts ekonomisk politik som därmed kan tänkas användas mot arbetslösheten.

Syftet med artiklarna är att nyansera den ofta alltför förenklade diskussionen om arbetslöshetens orsaker och botemedel.

Den neoklassiska analysen

I det neoklassiska teoretiska system som helt dominerade nationalekonomin från slutet av 1800-talet till den keynesianska revolutionen bestämdes jämviktsnivåerna för sysselsättning och reallön av utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden. Efterfrågan på arbetskraft antogs vara en avtagande funktion av reallönen; arbetskraftens sjunkande marginalproduktivitet innebar att ytterligare arbetskraft endast efterfrågades till lägre pris. Utbudet på arbetskraft var däremot en växande funktion av reallönen, eftersom en stigande belöning lockade ut mer arbetskraft på marknaden. Jämvikt nåddes då utbudet och efterfrågad kvantitet var lika stor. Vid ojämvtiktsituationer med överskottsutbud på arbetskraft antogs att de arbetslösa skulle pressa ned reallönen genom att acceptera arbetserbjudanden till lägre penninglöner. Därigenom skulle den utbudna kvantiteten minska och den efterfrågade öka, till dess jämvikt nåddes. Sysselsättningsvolymen gav sedan via produktionsfunktionen nationalprodukten.

Det viktiga i detta sammanhang är att de på detta sätt bestämda sysselsättnings- och produktionsnivåerna representerar full sysselsättning, nämligen i den mening som att det finns arbete för alla dem som är villiga att arbeta vid den rådande reallösnivån. Det betyder dock inte att den faktiska arbetslösheten alltid kommer att vara noll, utan

att den arbetslöshet som eventuellt existerar kan betecknas som "friktionsarbetslöshet"; dvs i huvudsak relativt kortvarig arbetslöshet i samband med byte av jobb och inträdet på arbetsmarknaden, samt sådan arbetslöshet som är resultatet av oförutsedda störningar som försvinner efter viss anpassning.

De neoklassiska ekonomerna hade således plats i sitt system för temporära arbetslöshetsinslag, men någon bestående arbetslöshet — dvs ett större utbud av arbetskraft än vad som efterfrågades vid den givna lönen — var utesluten så länge som lönerna var flexibla. "Ofrivillig" arbetslöshet — arbetare som söker arbete men som inte finner något, vare sig till rådande reallön eller till lägre — existerade helt enkelt inte. De neoklassiska ekonomerna antog att ojämvtikt av sådant slag på en konkurrensmässig arbetsmarknad skulle motverkas genom att arbetslöshet pressade ned penninglönerna, vilket i sin tur genom sänkta produktionskostnader skulle öka efterfrågan på arbetskraft. Om en sådan anpassningsmekanism hindrades av lönestelhet — t ex av minimilöner eller av starka fackföreningar som höll uppe lönerna trots arbetslösheten — måste den följande arbetslösheten ses som ett resultat av att arbetskraften själv prissatt sig ur marknaden, varför den delvis kunde ursäktas såsom varande "frivillig".¹

I den neoklassiska modellvärlden bestämdes således den reala nationalinkomstnivån främst av tekniska faktorer (produktionsfunktionens utseende), medan efterfrågenivån inte spelade någon roll alls. Risken för en allmän överproduktion och arbetslöshet till följd av låg aggregerad efterfrågan uteslöts genom "Says lag". Enligt denna kan man

¹ För en beskrivning av den neoklassiska analysen av arbetsmarknaden, se t ex Morgan [1978], kap 2.

inte tala i allmänhet om att en hel ekonomi producerar "för mycket" eller "för litet", eftersom de aggregerade utbuds- och efterfrågefunktionerna inte är oberoende av varandra. Ökat utbud någonstans i ekonomin ger ökade inkomster, vilket ökar den totala efterfrågan. Detta bör dock inte tolkas in absurdum — som att all ökad produktion omedelbart skapar en lika stor efterfrågan, oavsett prisfluktuationer, så att varje avvikelse från full sysselsättning är omöjlig. Vad de neoklassiska ekonomerna menade var helt enkelt att en ren konkurrensekonomi *rör sig mot* full sysselsättning; nedgångar — som givetvis är möjliga — kan inte bli bestående, eftersom utbudsökningar efterhand tenderar att skapa sin egen efterfrågan via pris- och räntevariationer.²

Lönestelhet

I den neoklassiska analysen är således botemedlet mot arbetslösheten den reallönedpressning som utbudsöverskottet på arbetskraft medför. Arbetslösheten är således ett ojämviktsfenomen, som ekonomin i sin strävan efter jämvikt själv kan korrigera — under förutsättning att marknaderna fungerar och ej blockeras genom olika institutionella arrangemang (varmed i praktiken ofta avses fackföreningar och kollektivavtal).

Under 1930-talets massarbetslöshet blev emellertid synen på arbetslösheten som ett temporärt ojämviktsfenomen allt svårare att acceptera. Keynes och Stockholmskolan presenterade ett nytt synsätt, enligt vilket omfattande arbetslöshet kunde tänkas existera även i en makroekonomisk jämviktssituation. Enligt denna analys kunde arbetslösheten således inte förväntas försvinna utan ekonomisk-politiska ingripanden.

Det har varit ganska vanligt att tolka den keynesianska analysen som att arbetslösheten helt enkelt är en följd av

lönestelhet. Det är onekligen riktigt att Keynes i sin granskning av arbetsmarknaden ägnar stor uppmärksamhet åt "wage rigidities" och att han därvid hävdar att penninglönestelhet är något som faktiskt existerar, varför neoklassikernas antagande om en smidigt fungerande prismekanism på arbetsmarknaden inte har någon täckning i verkligheten.³ Men detta är inte någon avgörande analytisk skillnad gentemot den neoklassiska modellen. I den mån Keynes menar att nominallönestelheten orsakar inflexibla reallöner, vilka i sin tur skapar ett utbudsöverskott på arbetskraft, ligger hans resonemang ju helt i linje med de neoklassiska ekonomernas. Så gör faktiskt även hans slutsats att en monetär expansion som höjer prisnivån vid givna nominallöner kan sänka reallönerna och därigenom de facto bryta *reallönernas* stelhet — vilket, under vissa förutsättningar, förmår återskapa full sysselsättning.

Många ekonomer hävdar att detta är själva essensen i det keynesianska stabiliseringspolitiska receptet; att den expansiva efterfrågepolitiken framför allt skulle ha till uppgift att sänka reallönerna och därigenom göra prismekanismen på arbetsmarknaden funktionsduglig trots existensen av omfattande nominallönestelhet.⁴ Visserligen är Keynes i långa stycken svärgenomtränglig, varför det finns ett otal tolk-

² En utomordentlig översikt över kontroverserna om Says lag ges i Blaug [1978], kap 5.

³ Orsaken är arbetarnas strävan att försvara sina respektive *relativa* penninglöner: "... since there is, as a rule, no means of securing a simultaneous and equal reduction of money-wages in all industries, it is in the interest of all workers to resist a reduction in their own particular case. In fact, a movement by employers to revise money-wage bargains downward will be much more strongly resisted than a gradual and automatic lowering of real wages as a result of rising prices" (Keynes [1949], sid 264).

⁴ Se t ex Lerner [1977], som hävdar att Keynes just härigenom måste betecknas som "the supreme classical economist" (sid 389).

ningar av vad han "egentligen" menade. Icke desto mindre tror jag att denna uppfattning är alltför enkel. Ett viktigt inslag i Keynes' attack mot de — som han kallade dem — "klassiska" ekonomerna var nämligen hans försök att demonstrera att omfattande arbetslöshet kan existera *även* vid löne- och prisflexibilitet.

Den keynesianska modellen

Hans argument för detta tar sin utgångspunkt i den utvecklade keynesianska inkomstbildningsmodellen. I denna finns en speciell mekanism, som gör att pris- och löneflexibilitet kan tänkas bidra till full sysselsättning — men på ett annat sätt än i den neoklassiska modellen, och bara under speciella villkor. Antag att vi har ett utgångsläge, som kännetecknas av arbetslöshet. Om utbudsöverskottet på arbetskraft driver ned reallönerna kommer produktionskostnaderna att minska och prisnivån därmed att sänkas. Den sänkta prisnivån innebär i sin tur att värdet av de pengar allmänheten har för transaktionsändamål stiger, varför en del av efterfrågan på likviditet kan frigöras och flyttas över till längre planeringar. Därigenom pressas obligationspriserna upp och räntan ned; den lägre räntan stimulerar i sin tur en ökad efterfrågan på investeringsvaror, vilket ökar den totala efterfrågan i ekonomin. Genom denna efterfrågestimulans återställs den fulla sysselsättningen.

Denna mekanism, enligt vilken kreditmarknaden är den "transmissionsrem" som omvandlar löneflexibiliteten till ökad efterfrågan och full sysselsättning, kallas i litteraturen oftast "*Keynes-effekten*".⁵ Den är ett gott bevis på att Keynes — till skillnad från vad som ibland påstås — alls icke nonchalerade penningmarknaden; tvärtom satte han denna i centrum för sin analys, även vad gäller sysselsättningen. Men på

penningmarknaden finner Keynes också en av de faktorer han själv anför som hinder för denna "Keynes-effekt". Penningpolitiken kan nämligen, hävdar han, komma att bli helt verkningslös i en djup depression; om löner och priser fallit så mycket — och räntorna, analogt med resonemanget ovan, sjunkit så kraftigt — att investerarna tror att de sistnämnda nått botten och inte kan falla ytterligare, då blir penningpolitiken helt utan effekt, eftersom alla väljer att hamstra likviditet och ingen vill köpa statspapper. Penningefterfrågan är då extremt räntekänslig och penningpolitiken har hamnat i "likviditetsfällan".

En annan faktor som kan förhindra en återgång till full sysselsättning är, enligt Keynes, en ränteokänslig investeringsefterfrågan. Även om man skulle ha turen att undvika likviditetsfällan, kan det ju vara så att nedgången av räntan är otillräcklig för att locka fram en såpass stor investeringsuppgång att full sysselsättning kan nås.

Keynes' slutsats var följaktligen att en låg räntekänslighet för investeringsefterfrågan och/eller en hög räntekänslighet för penningefterfrågan gjorde det möjligt för en ekonomi att hamna i ett läge med arbetslöshet *även* då löner och priser var flexibla, varför ekonomin kunde fastna i ett jämviktsläge *med* arbetslöshet ("unemployment equilibrium").⁶

I det verkliga livet förstärktes naturligtvis risken för arbetslöshet av den faktiskt existerande lönestelhet som Keynes pekat ut och förklarat med arbetarnas ovilja att acceptera sänkta penninglöner och ändrade relativlöner

⁵ Se t ex Blaug [1978], sid 677.

⁶ I detta sammanhang bör också nämnas, att det finns en alternativ tolkning av Keynes, enligt vilken den keynesianska analysen egentligen är en *ojämvikts*analys, som poängterar de ekonomiska agenternas osäkerhet och avsaknaden av en "auktionär" på marknaden; se Leijonhufvud [1968]. Vi återkommer strax till moderna, "ojämviktsteoretiska" omformuleringar av Keynes.

(jämför not 3). Hade ekonomin väl hamnat i en situation med arbetslöshet, bidrog denna lönestelhet till att ytterligare försvåra problemen.

Keynes' policyrekommendation blev att statsmakterna inte borde förlita sig på automatiskt verkande marknadsmekanismer på arbetsmarknaden. Det var osannolikt att dessa i realiteten skulle kunna bryta lönestelheten, och även om man kunde få till stånd en ökad pris- och löneflexibilitet fanns ingen garanti för att den fulla sysselsättningen därmed spontant skulle kunna återställas. Inte heller borde staten gå in med direkta åtgärder för att driva ned lönerna. Keynes framhöll nämligen att reallönerna inte bara utgör en kostnad i produktionen, utan också den köpkraft som skall se till att produktionen kan avsättas på marknaden. Reallönesänkningar mot arbetslösheten riskerar därför att minska konsumtionen. Likviditetsfällan och/eller en räntekänslig investeringsefterfrågan förhindrar i sin tur en investeringsuppgång att kompensera detta efterfrågebortfall. Resultatet blir då sänkt total efterfrågan, vilket motverkar möjligheterna att minska arbetslösheten. Slutsatsen blir därför att statsmakterna bör angripa arbetslösheten vara sig med lönesänkningar eller med *laissez-faire*-politik, utan med hjälp av en expansiv finanspolitik, vilken ökar den aggregerade efterfrågan och därigenom stimulerar fram ökad sysselsättning.

Efter Keynes

Keynes' slutsatser kom efterhand att ifrågasättas på alltfler områden. Så påpekade Pigou redan 1943 att det keynesianska schemat inte tog hänsyn till att även konsumtionen stimuleras av den ökning av penningmängdens värde som en reallönesänkning, enligt resonemanget ovan, ger upphov till. Denna "*Pigoueffekt*" innebär alltså, att en löne-

sänkning följs av en prissänkning, som medför en ökning av realvärdet av allmänhetens penning- och obligationsinnehav. Denna förmögenhetseffekt borde rimligen ha positiva effekter på konsumtionen — och därmed även på den aggregerade efterfrågan och sysselsättningen.

I slutet av 50-talet gjorde Patinkin analysen än mer fullständig genom att i en modell inkludera såväl Keyneseffekten som Pigoueffekten i en "*realbalanseffekt*", som tog hänsyn till alla dessa olika samband. Det visade sig då, att i denna typ av utvidgad keynesiansk modell går det inte att på teoretiska grunder utesluta att reallönesänkningar medför full sysselsättning; det hela blir en fråga om de empiriska värdena på vissa centrala koefficienter och elasticiteter i modellen.

Under 1950- och 60-talen kom därför framför allt penningefterfrågans och investeringsefterfrågans räntekänslighet att utsättas för ett ihållande och omfattande statistiskt undersökningsbombardemang. Milton Friedman och monetaristerna hävdade att penningefterfrågan — tvärtemot vad den keynesianska likviditetsfällhypotesen påstår — var stabil och tämligen okänslig för ränteförändringar, men att investeringsefterfrågan däremot — till skillnad mot vad keynesianerna fruktade — var räntekänslig. Därmed blev enligt monetaristerna, penningmängden — inte räntan — den centrala penningpolitiska parametern. Efter något decenniums våldsamma ekonometriska stridigheter bedarrade stormen i en sorts consensus, där de flesta kunde hålla med om att såväl den extrema monetaristiska synen som den extrema keynesianska kunde dömas ut som dåligt empiriskt underbyggda.⁷

⁷ En summering av den empiriska debatten och dess teoretiska implikationer återfinns i Wonnacott [1974], kap 8—10.

En överspelad fråga?

Denna teoretiska utveckling — liksom naturligtvis det faktum att 1950- och 60-talen var en period som, på det hela taget, kännetecknades av full sysselsättning — gjorde att den gamla kontroversen om huruvida arbetslösheten berodde på för höga löner eller för låg efterfrågan förbleknade. För många ekonomer kändes säkert frågan överspelad; professionens majoritet delade uppfattningen att en styrning av den aggregerade efterfrågan avgjorde sysselsättningen på makronivå. Den diskussion som ovan redovisats hade emellertid klargjort att problemet är avsevärt mer komplicerat än vad den enklaste keynesianska analysen givit vid handen.

Vidare står det klart att ingen av de hittills redovisade ansatserna behandlar eller tar hänsyn till de restriktioner som ställs av den öppna ekonomin, dvs av behovet att på lång sikt bevara konkurrenskraft och bytesbalansjämvikt. Alldeles oavsett huruvida utgångspunkten är "neoklassisk" eller "keynesiansk" är det uppenbart att då vi öppnar modellen mot omvärlden — dvs för in en bytesbalansrestriktion och anger priser och löner som relativa i förhållande till de utländska konkurrenternas — för vi också in risken för att den totala efterfrågan kan sjunka och arbetslöshet därigenom uppstå just som en följd av att den nationella ekonomin "prissätter sig ur marknaden". Om lönekostnaderna stiger snabbare än i omvärlden, kan detta medföra att den efterfrågan som riktas mot landets produktion — såväl i det egna landet som utomlands — minskar och vrids om till ökad efterfrågan på utländsk produktion. Detta efterfrågebortfall kan givetvis orsaka arbetslöshet i den berörda nationella ekonomin. På denna punkt är de båda teoretiska ansatserna helt överens, liksom i slutsatsen att relativlönesänkningar i detta fall kan vara ett

verksamt botemedel mot arbetslösheten. Så anger Keynes explicit i *General Theory* (sid 262) att en sänkning av lönerna jämfört med omvärlden kan stimulera till nyinvesteringar och öka den aggregerade efterfrågan via ökad nettoexport.

Innebörden av detta är att de båda förenklade recepten — "skär ned lönerna" respektive "späd på efterfrågan" — inte nödvändigtvis utesluter varandra. Ingenting hindrar en politik för att hålla nere reallönerna från att kombineras med en politik som riktar in en efterfrågestimulans mot investeringar och nettoexport.

Fel aggregationsnivå

Den viktigaste invändningen mot de enkla neoklassiska respektive keynesianska modeller som redovisats ovan är emellertid att de befinner sig på en alltför hög aggregationsnivå för att vara riktigt intressanta. De betraktar båda arbetsmarknaden som *en* marknad, med en homogen vara (arbetskraften) och ett pris (lönen). I verkligheten är dock en av de faktorer som gör arbetsmarknaden särpräglad just att den består av många delmarknader; att den är heterogen och omfattar många typer av arbetskraft, som inte alltid är utbytbara och att lönerna på respektive delmarknader varierar högst betydligt.

Det är viktigt att förstå att dessa olika delmarknader, liksom bestånden av sysselsatta respektive arbetslösa, ej är konstanta storheter. Den arbetsmarknadspolitiska forskningen har alltmer kommit att se arbetsmarknaden som ett sammanhängande system av bestånd och flöden av arbetskraft och lediga platser på olika delarbetsmarknader, vilka befinner sig i ständig förändring.⁸

⁸ Det finns en rad utmärkta översikter på svenska rörande denna syn på arbetsmarknaden. Det följande avsnittet ansluter framför allt till Persson-Tanimura [1982].

Så finns det t ex flöden in på arbetsmarknaden av ungdomar, kvinnor och andra; några finner jobb på olika delmarknader, medan andra träder in i beståndet arbetslösa och blir kvar där medan de skaffar information om lediga platser, söker arbete och efterhand också får det; andra åter finner inget jobb och utträder kanske ur arbetskraften, tillsammans med flödet av personer som pensioneras. Samtidigt förändras hela tiden efterfrågan av varor och tjänster. Ny teknik kräver nya kunskaper och skapar nya yrken, samtidigt som gamla yrken blir överflödiga; sumprunkare och hästskosömmare faller bort, medan dataoperatörer och fritidspedagoger tillkommer. Under tiden förändras kontinuerligt arbetskraftsutbudet, allteftersom nya generationer — med nya kunskaper och andra krav — träder in på arbetsmarknaden.

Vid varje tidpunkt finns det således ett bestånd av arbetslösa och ett bestånd av lediga platser, men det rör sig inte om en liten grupp av arbetslösa respektive lediga platser som består över tiden, utan om en stor mängd arbetslösa och lediga platser som mer eller mindre snabbt passerar genom bestånden. De ständiga flödena innebär att det finns ett kontinuerligt behov av att *matcha ihop* arbetssökande och lediga platser — och att denna hopmatchning blir svårare ju mer heterogena delarbetsmarknaderna, de arbetssökande och de lediga platserna är.

Matchningsproblemen i centrum

Synen att arbetsmarknaden befinner sig i ständig förändring och att arbetskraften och platserna är heterogena leder fram till viktiga modifieringar av den enkla hypotesen — som ju finns i såväl den neoklassiska som i den keynesianska modellen — om arbetsmarknaden som *en* marknad. Arbetslösa och lediga platser kommer enligt detta syn-

sätt ständigt att uppkomma, och det tar en viss tid innan de matchats ihop. Även om det skulle råda ungefärlig balans på en delarbetsmarknad, medför föränderligheten och heterogeniteten att en viss arbetslöshet ändå alltid finns i ekonomin i stort; det rör sig då både om den vanliga "friktionsarbetslöshet" som uppstår vid jobbyten, och om den svårare "strukturarbetslöshet", som kan uppstå då den ekonomiska strukturen förändras på så sätt att vissa näringar faller tillbaka, utan att de som arbetar där kan finna arbeten i de näringar som går framåt.

Utifrån detta synsätt är det således inte i första hand vare sig den allmänna lönenivån eller det aggregerade efterfrågetrycket som avgör arbetslöshetens storlek. Det centrala är i stället *arbetsmarknadens funktionssätt*, dvs hurpass väl matchningsprocessen fungerar.

Den traditionella analysen av anpassningsprocessen lägger stor vikt vid lönebildningen. Antag t ex att vi har två delarbetsmarknader: En för dataoperatörer och en för stålarbetare. I utgångsläget är de i jämvikt, utan arbetslöshet. Så inträffar en teknisk förändring i stålproduktionen, som innebär att efterfrågan på dataoperatörer ökar medan efterfrågan på stålarbetare däremot minskar.

Om nu lönerna vore lättrorliga — både uppåt och nedåt — skulle ett nytt jämviktsläge etableras; lönen för dataoperatörer skulle stiga och lönen för stålarbetare falla. Därmed skulle arbetskraften söka sig från stålarbetsmarknaden till dataoperatörsmarknaden. I den allra enklaste prisanpassningsmodellen sker detta omedelbart. I verkligheten är det dock inte säkert att lönestrukturen kan förändras så snabbt. Om *relativ* lönerna är trögrörlika — exempelvis pga fackliga krav och avtalsperiodernas längd — kommer vi att få ett efterfrågeöverskott på dataoperatörer och ett utbudsöverskott på

stålarbetare. Troligen skulle detta medföra löneglidning uppåt för dataoperatörerna, medan stålarbetarna däremot drabbas av arbetslöshet.

Denna förklaring till arbetslöshet liknar delvis den neoklassiska; det är för höga — eller snarare för stela — löner som orsakar arbetslösheten, låt vara i detta fall på en delmarknad och inte på aggregerad nivå. Samtidigt är ansatsen avsevärt vidare än i den neoklassiska analysen. Dels kan vi här ta hänsyn till att anpassningen *tar tid*, och att den kortsiktiga lösningen således kan skilja sig från den långsiktiga; vidare framgår det av det tidigare resonemanget att många fler faktorer än lönerna spelar in.

Arbetslöshetens storlek och matchningsprocessens effektivitet påverkas således också av utbildningssystemets flexibilitet och förmåga att snabbt svara på de nya krav som ställs av ny teknik och ny efterfrågan. Detta gäller såväl grundutbildning och högskoleväsende som arbetsmarknadsutbildning och intern arbetsplatsskolning av den arbetskraft som hotas av arbetslöshet. Den geografiska rörligheten, vilken avgör möjligheterna att avhjälpa efterfrågeöverskott på en regional arbetsmarknad med utbudsöverskott på motsvarande marknader i andra delar av landet, är likaså viktig. Skattesystemet påverkar givetvis arbetskraftsutbudets flexibilitet, inte minst genom att inkomstskatter och sociala avgifter skapar en skillnad mellan lön efter skatt och lönekostnad, vilket påverkar såväl löntagarnas som arbetsgivarnas beteende. Även sociala och kulturella faktorer är viktiga, såsom den förhärskande uppfattningen om vilka löneskillnader som är rättvisa, synen på kvinnornas förvärvsarbete och tillgången till god barnomsorg. Givetvis är också kvaliteten på informationen om arbetsmarknaden, om lediga platser och erforderlig utbildning av stor betydelse för att

matcha ihop de arbetssökande med passande arbeten.

Denna analys av arbetsmarknaden fäster således inte sökarljuset på den allmänna lönenivån, som den neoklassiska analysen, eller den totala efterfrågan, som keynesianismen, utan fastmer på hur utbud och efterfrågan samspelar över tiden på olika delmarknader. Följaktligen blir de främsta medlen mot arbetslöshet enligt detta synsätt vare sig lönesänkning eller efterfrågestimulans, utan åtgärder för att förbättra flexibiliteten och anpassningsförmågan på arbetsmarknaderna; det rör sig då om utbildningsinsatser, rörlighetsstimulanser, effektivisering av skattesystemet, utbyggnad av arbetsförmedlingssystemet, etc.

Det ena synsättet utesluter emellertid inte nödvändigtvis det andra. Att arbetslöshet uppstår pga trögheter och olika blockeringar på arbetsmarknaden utesluter ju inte att det samtidigt kan finnas arbetslöshet som orsakas av låg efterfrågan — vilken i sin tur kan vara resultatet av för snabbt stigande lönekostnader gentemot konkurrenterna.

Sökarbetslöshet och "frivillig" arbetslöshet omigen

Den keynesianska synen på arbetslöshet betonade arbetslöshetens drag av ofrivillighet. Människor blev arbetslösa på grund av konjunkturella eller strukturella faktorer, men de önskade egentligen arbeta. Arbetslösheten sågs därför som ett ekonomiskt slöseri och ett socialt ont som gällde att minimera.

Den uppdelning av arbetslösheten i komponenter som nyss redovisats ledde under 1960- och 70-talen åtskilliga ekonomer till ett — åtminstone implicit — ifrågasättande av denna syn. En del av inflödet i arbetslöshetsbeståndet, menade man, kunde ju vara sådana personer som frivilligt sade upp sig för att kunna söka efter ett nytt jobb som

ger högre lön och/eller större trivsel.

De ekonomiska subjekten har inte fullständig information om arbetsmarknaden. Det gäller såväl arbetstagarerna som söker nytt arbete (eller som vantrivs på sitt jobb och planerar att söka ett nytt) som arbetsgivaren som har ofullständig information om de arbetssökande. Arbetsmarknadsteorin kom under 1970-talet att lägga stor vikt vid denna brist på information; forskarna noterade att det kan ta tid för den arbetssökande att samla in information om vilka platser som är lediga, vilka arbetsgivare som betalar bäst och vilka platser som erbjuder det trevligaste arbetet. Under tiden som personen söker jobb kan han behöva vara ledig. Denna typ av arbetslöshet — som i själva verket är en särskild form av den vanliga friktionsarbetslösheten — kallas för *sökarbetslöshet* och kom ett slag att spela en central roll i arbetsmarknadsteoriens utveckling.⁹

Sökarbetslösheten kan ses som en investeringsverksamhet. Vad den sökande gör är att lägga ned tid på att få ett så bra arbete som möjligt. Tar man inte jobb snabbt — eventuellt till sämre villkor — innebär det således, enligt denna syn, att man frivilligt underkastar sig en tids arbetslöshet för att söka arbete effektivt och så småningom finna ett mer attraktivt jobb. Här har vi således hamnat i ett synsätt som ser arbetslösheten som en investering!

”Naturlig arbetslöshet”

Nära knuten till detta synsätt är teorin om den naturliga arbetslöshetsnivån, vilken emanerar dels från Phelps' [1967] formulering av jämviktsarbetslöshetsbegreppet — vilket i princip är den friktions- och strukturarbetslöshet som det ekonomiska systemet genererar oberoende av den förväntade inflationstakten — dels från Friedmans [1968] formulering av den vertikala Phillipskurvan.

Utgångspunkten för analysen är just synen på arbetslösheten som en period av sökande efter arbete. De arbetssökande antas endast anta anställningserbjudanden med en lön som överstiger ”aspirationslönen” (lönekravet), vilken i sin tur avgörs av de arbetssökandes information om lönefördelningen och deras inflationsförväntningar. Om regeringen försöker minska arbetslösheten med hjälp av en expansiv efterfrågepolitik, kommer detta i ett första skede att leda till att inflationstakten stiger. Om denna pris- och lönestegring inte var väntad, kommer ett antal aspirationslöner att överskridas, varpå ett onormalt stort antal anställningar sker; arbetslösheten sjunker.

Detta läge — på den kortsiktiga, negativt lutande Phillipskurvan — är emellertid ett ojämviktligt läge, eftersom det baseras på felaktig information, nämligen om inflation. Då människorna noterat den högre inflationen och att reallönerna faktiskt inte höjts, kommer de att anpassa sitt beteende därefter, varför ekonomin åter kommer att närma sig den arbetslöshetsnivå som den hade i utgångsläget, då den förväntade och den faktiska inflationstakten överensstämde.¹⁰

Efterfrågestimulanser för att minska arbetslösheten har således, enligt denna syn, endast *temporära* positiva effekter. Stabiliseringspolitiken kan inte långsiktigt minska arbetslöshetsnivån. Den långsiktiga Phillipskurvan är vertikal,

⁹ För en introduktion, se Sodersten [1983], kap 10, och Persson-Tanimura [1980]. Det bör dock noteras, att de mer långtgående formuleringarna av teorin numera anses vara tillbakavisade, sedan det visat sig att man i de flesta fall kan söka arbete lika bra eller bättre om man redan har jobb (arbetsgivare föredrar vanligen ombytessökande framför arbetslösa).

¹⁰ Det finns således inget ”naturligt” eller önskvärt i denna nivå. Friedmans motivering för att kalla den arbetslöshet vid vilken den faktiska och förväntade inflationen överensstämde för ”naturlig”, var att han ville göra en parallell till Knut Wicksells begrepp ”den naturliga rantan”.

och dess läge bestäms av den naturliga arbetslöshetsnivån. De viktigaste insatserna mot arbetslösheten blir därmed de som sänker denna naturliga arbetslöshetsnivå genom en effektivisering av arbetsmarknadens funktionssätt: Rörligare relativlöner, förbättrad arbetsmarknadsinformation och -förmedling, rörlighetsstimulanser, m m, m m.

Genom olika modellantaganden går det att göra attacken mot stabiliseringspolitiken än mer långtgående. Om man antar att priserna omedelbart anpassar sig på alla marknader, så att jämviktsbrister och kvantitetseffekter elimineras, och om vi antar att människorna har "rationella förväntningar" — dvs baserar sina inflationsförväntningar på en fullständig och korrekt modell av inflationens bestämningsfaktorer och således justerar sina aspirationslöner omedelbart i samband med en efterfrågeexpansion — kommer *all* förutsebar stabiliseringspolitik, även på kort sikt, att vara verkningslös mot arbetslösheten.¹¹

Fixpristeori

I och med de mer extrema formuleringarna av teorin om rationella förväntningar har vi gått varvet runt och kommit tillbaka till den klassiska världen igen, men nu i mer esoterisk och matematiskt raffinerad form. Samtidigt har, ute på den andra huvudgrenen i det makroekonomiska teoriträdet, mycken möda under det senaste decenniet lagts ned på att analysera de mikroekonomiska grunderna för de faktiskt observerbara stelheter och trögheter på arbetsmarknaden som den nya klassiska skolan valt att definiera bort.

Detta arbete, som till viss del ligger i linje med det tidigare keynesianska paradigmet, kan sägas ha sin utgångspunkt i Hicks' 60-talsdistinktion mellan flex- och fixprismarknader (Hicks [1965]). De förstnämnda är de markna-

der för enkla, homogena varor, där de klassiska antagandena om prisflexibilitet kan antas avspegla verkligheten någorlunda väl; de sistnämnda är de marknader för mer komplicerade produkter, där långsiktiga kontrakt och prisstelhet utgör ett påtagligt inslag i verkligheten.

Under det senaste dryga decenniet har det vuxit upp en hel teoretisk skolbildning, den s k *ojämviktsteorin*, som använder fixprismodeller där marknadsanpassningen sker via förändrade kvantiteter — ökad och minskad produktion, lagerförändringar, etc — medan priserna på kort sikt hålls konstanta.¹² Eftersom marknaderna inte automatiskt klareras som i den neoklassiska analysen, kan inte alla de ekonomiska aktörerna realisera sina planer; de utsätts då för — som det heter — "ransonering" på olika delmarknader.

I de enklaste ojämviktmodellerna finns bara två marknader: Varumarknaden och arbetsmarknaden. Arbetarna köper varor och säljer arbetskraft, medan företagen säljer varor och köper arbetskraft. Ekonomin kan då antingen vara i jämvikt på båda marknaderna samtidigt, eller också kan båda marknaderna uppvisa ojämvikt. Malinvaud [1977] urskiljer två typer av ojämviktssituationer som ger olika sorters arbetslöshet:

- Vi kan ha överskottsutbud både på arbetsmarknaden och varumarknaden. Den exogent givna prisnivån är i detta läge så hög att reallönen inte räcker till för hushållen att köpa alla varor. Företagen utsätts alltså för ransonering på varumarknaden — dvs de kan inte få alla sina varor sålda — vilket minskar sysselsättningen och utsätter hushållen för ransone-

¹¹ Denna teoris makroteoretiska formulering kom genom Lucas [1972].

¹² Fundamentet till denna analys lades av Barro och Grossman [1971].

ring på arbetsmarknaden. Arbetslösheten hänger här uppenbarligen samman med låg real efterfrågan; Malinvaud kallar därför denna sorts arbetslöshet för "keynesiansk arbetslöshet".

- Vi kan å andra sidan ha överskottsutbud på arbetsmarknaden samtidigt som varumarknaden uppvisar efterfrågeöverskott. I detta fall är lönerna för höga för att företagen skall finna det tillräckligt lönsamt att producera så mycket att full sysselsättning nås. Därmed ransoneras hushållen både på varu- och arbetsmarknaden; de kan inte köpa allt de vill och heller inte arbeta så mycket de vill. I detta fall hänger arbetslösheten samman med för höga löner; Malinvaud döper följaktligen detta fall till "klassisk arbetslöshet".

Malinvauds typologi har fått stor genomslagskraft. Vid första anblicken ser det också ut som om den direkt anknyter till det vi tidigare kallat keynesiansk respektive (neo)klassisk arbetslöshet. I detta fall handlar det emellertid inte om två olika teoretiska förklaringar, utan om två typfall av arbetslöshet — efterfrågebestämd respektive kostnadsbestämd — vilka båda är teoretiskt möjliga inom ramen för en och samma ojämviktsmodell med fixa priser.

I en fixprismodell kan policyrekommendationerna delvis skilja sig från dem vi tidigare stött på. Så förmår t ex, om priserna är helt fixa, en finanspolitisk efterfrågestimulans minska en keynesiansk arbetslöshet, eftersom köpkraften stiger (utan att urholkas av stigande priser), vilket minskar utbudsöverskotten både på varu- och efterfrågemarknaden. Samma resultat kan ges av löneökningar, vilka naturligtvis höjer köpkraften om priserna verkligen är fixa. Detta förutsätter dock en sluten ekonomi; om utrikeshandel förekommer, kan höjda löner medföra att landet

i fråga tappar i konkurrenskraft, varpå klassisk arbetslöshet kan bli följden.¹³ Mot en klassisk arbetslöshet hjälper naturligtvis varken finanspolitisk efterfrågestimulans eller lönehöjningar; där krävs i stället lönesänkningar.

Kontraktsteori

Svagheten med de enkla fixprismodellerna är att de ej förklarar varför priserna är stela. Förekomsten av utbuds- och efterfrågeöverskott ger ju de enskilda agenterna på båda sidorna av marknaden incitament att försöka ändra priset. En teori för att förklara detta utvecklades i mitten och slutet av 1970-talet av bl a Azariadis [1975] och Baily [1974]. De visade att pris- och lönestelheten kan ges en rationell förklaring genom att såväl de anställda som företagen kan vinna på existensen av (explicita eller implicita) långtidskontrakt, som stabiliserar lönenivån och i stället låter vinsterna och sysselsättningen variera över konjunkturcykeln.

Den anställde har enligt detta synsätt riskaversion; han är intresserad av trygghet och ett fast arbete. Därför är han villig att acceptera en något lägre lön än vad han möjligen skulle kunna få på en sk auktionsmarknad. Samtidigt erbjuder företaget honom en varaktig anställning mot att han (underförstått) lovar företaget en viss anställningstrohet och vilja att förkovra sig. Även om arbetsavtalet formellt är kortsiktigt och endast omfattar lönen är det i realiteten långsiktigt och omfattar både arbetets omfattning och karaktär och möjligheter till karriär. Företaget investerar i den anställde genom att till en början betala mer än värdet av hans marginalprodukt, men om den anställde stannar kvar och lär upp sig i företaget, kommer värdet av hans marginalprodukt vid någon tidpunkt att överstiga hans lön och

¹³ Se t ex Steigum [1980].

företaget återfår kostnaderna för sin ursprungliga investering.

Långvariga implicita kontrakt av detta slag har viktiga makroekonomiska implikationer. Lönerna ändras inte till följd av kortsiktiga variationer i efterfrågan. I stället sker förändringar i första hand via kvantitetsanpassningar. Om efterfrågan faller minskar företagen till att börja med leveranstider och drar ned på övertidsarbete. Därefter kan man börja producera för lager och ägna sig åt underhållsarbeten. Först därefter tillgrips korttidsvecka och eventuellt avskedanden. Inte förrän alla dessa möjligheter är uttömda blir det aktuellt att försöka sänka lönerna.

Poängen med denna analys är således att lönebildningen på "karriärmarknaderna" — som är de tunga, centrala delmarknaderna i lönebildningen — är stel, men att denna stelhet inte bara kan ses som en "imperfektion" på en i övrigt flexibel marknad (som de klassiska ekonomerna antar), utan att den är en följd av enskilda företags och anställdas rationella beteende. Den långsiktiga produktionstillväxten blir större med lönestelhet än med flexibla löner. Lönestelheten är således ett konstitutivt inslag på den moderna arbetsmarknaden.

Samma slutsats emanerar från den litteratur som söker förklaringen till lönestelheten utifrån institutionella och sociologiska förhållanden på arbetsmarknaden.¹⁴ Dessa studier betonar betydelsen av facklig organisation och av de anställdas intresse och engagemang. Den anställdes produktivitet — vilket är det som bestämmer lönen i den neoklassiska modellen — varierar inom ett brett fält och bestäms i hög grad av hur arbetslaget samspelar. I praktiken är det därför omöjligt att marknadsbestämna lönen på det sätt som den traditionella pristeoretiska ansatsen stipulerar.

I stället bestäms individernas lönean-

språk, enligt detta synsätt, av relations-tänkande och traditioner. Den förhärskande uppfattningen om vad som är "rättvisa" lönerelationer spelar en avgörande roll. Om lönerna uppfattas som orättvisa, sjunker lätt motivation och arbetsvilja; och om någon grupp lyckas tillkänna sig förmåner som ses som orättmätiga, lär andra grupper efter hand följa efter.

Polycyslutsatsen av detta — liksom av de kontraktsteoretiska analyserna — är att en kontraktiv efterfrågepolitik i syfte att pressa ned reallönerna för att minska en förmodat klassisk arbetslöshet riskerar att förvärra arbetslöshetsproblemen, eftersom arbetsmarknaden reagerar med kvantitetsanpassning i stället för genom pris- och löneanpassning. Risker är också att politiken är oprecis och ineffektiv, eftersom den i en första fas framför allt kommer att slå mot grupper som står utanför de centrala karriärmarknaderna. Eftersom dessa grupper inte är så betydelsefulla i pris- och lönebildningen krävs därför en kraftig och långvarig uppgång av arbetslösheten, innan åtstramningspolitiken förmår minska inflationen.¹⁵

Som medel mot arbetslösheten rekommenderar de ekonomer som för fram denna analys vanligen i stället olika utbudspåverkande åtgärder. De som tar sin utgångspunkt i den kontraktsteoretiska analysen för ofta fram

¹⁴ Ett klassiskt verk är Dunlop [1950]; ett modernt och gentemot den traditionella pristeoretiska modellen starkt provokativt inlägg är Thurow [1983]. En översikt över olika teorier om lönestelhet ges i Lind [1984]; Linds egen hypotes, som har starka institutionella inslag, är att lönestelheten betingas av att arbetsgivarna — trots arbetslöshet — är ovilliga att försöka sänka lönerna, eftersom det skulle framkalla kostsamma protester från de anställda.

¹⁵ Den som framför allt utvecklat denna analys är Arthur Okun [1980]. För en svensk debatt om Okuns betydelse, se Assarsson och Högfeldt [1983] samt Agell och Lindh [1984]. En bred översikt över sök- och kontraktsteoriernas relation till makroteorin återfinns i Siven [1983].

olika former av inkomstpolitiska förslag i syfte att mjuka upp reallönesheten eller skattepolitiska ingrepp som syftar till att öka rörligheten och flexibiliteten för arbetskraften. De som tar sin utgångspunkt i sociologiska förklaringar avvisar däremot vanligen förslag som syftar till att öka den lönemässiga flexibiliteten; sådana åtgärder, menar man, skulle bara riskera att öka spänningarna på arbetsmarknaden och därmed riskera att minska effektiviteten snarare att öka den. I stället rekommenderar dessa ekonomer oftast åtgärder för att förbättra utbildningssystemet, effektivisera informationen på arbetsmarknaden, stödja vidareutbildning och "on-the-job-training", etc.

Olika analyser — olika recept

Denna långa översikt har med all önskvärd tydlighet demonstrerat att det finns många olika sorters förklaringar till arbetslösheten inom den ekonomiska forskningen — liksom att det finns en mängd olika typer av recept.

Det framstår mot bakgrund av detta som en central uppgift att empiriskt försöka klarlägga vilken typ av arbetslöshet vi egentligen har i vår ekonomi; olika sorters arbetslöshet kräver, som ovan framgått, olika sorters åtgärder om arbetslöshetsbekämpningen skall ge önskat resultat. Till detta problem återkommer vi i en andra artikel.

Referenser

- Agell, J. och Lindh, Y., [1984], "Okuns Prices and Quantities — en kritik", *Ekonomisk Debatt*, nr 3
- Assarsson, B., och Högfeldt, P., [1983], "En ny keynesiansk stagflationsteori", *Ekonomisk Debatt*, nr 5

- Azariadis, C., [1975], "Implicit Contracts and Underemployment Equilibria", *Journal of Political Economy*, Dec
- Baily, M., [1974], "Wages and Employment under Uncertain Demand", *The Review of Economic Studies*, Jan
- Barro, R. och Grossman, H., [1971], "A General Disequilibrium Model of Income and Employment", *American Economic Review*, March
- Blaug, M., [1978], *Economic Theory in Retrospect*, Third edition, Cambridge University Press
- Dunlop, J., [1950], *Wage Determination under Trade Unions*, Kelley
- Friedman, M., [1968], "The Role of Monetary Policy", *American Economic Review*, March
- Hicks, J., [1965], *Capital and Growth*, Clarendon Press
- Keynes, J. M., [1949], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan
- Leijonhufvud, A., [1968], *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, Oxford University Press
- Lerner, A., [1977], "From Pre-Keynes to Post-Keynes", *Social Research*, Autumn
- Lind, H., [1983], *Wage Stickiness: A Theoretical Analysis*, Stockholms Universitet
- Lucas, R., [1972], "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, April
- Malinvaud, E., [1977], *The Theory of Unemployment Reconsidered*, Basil Blackwell
- Morgan, B., [1978], *Monetarists and Keynesians. Their Contribution to Monetary Theory*, Macmillan
- Okun, A., [1980], *Prices and Quantities. A Macroeconomic Analysis*, Basil Blackwell
- Patinkin, D., [1959], "Rejoinder to Hicks", *Economic Journal*, Sep
- Persson-Tanimura, I., [1980], "Studier kring arbetsmarknad och information", Lund Economic Studies
- Persson-Tanimura, I., [1982], "Arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik" i Sodersten, B. (red), *Svensk ekonomi*, tredje upplagan, Rabén och Sjögren
- Phelps, E., [1967], "Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment Over Time", *Economica*, Aug
- Pigou, A., [1943], "The Classical Stationary State", *Economic Journal*, Dec
- Siven, C-H., [1983], "Kriser och genombrott i makroteorin", *Ekonomisk Debatt*, nr 3
- Steigum, E., [1980], "Keynesian and Classical Unemployment in an Open Economy", *Scandinavian Journal of Economics*, No 2
- Sodersten, B., [1983], *Makroekonomi och stabiliseringspolitik*, Liber
- Thurow, L., [1983], *Dangerous Currents The State of Economics*, Random House.